

מבט על, גיליון 466, 12 בספטמבר 2013

משבר הנשק הכימי בסוריה: בדרך לפתרון מדיני?

דוד פרידמן ושלמה ברום

ייתכן שהערה של מזכיר המדינה האמריקני, קרי, שנאמרה במסיבת עיתונאים בלונדון ב-9 בספטמבר 2013, כי ממשלת סוריה יכולה למנוע את תקיפת העונשין המתוכננת אם תעמיד את מצאי הנשק הכימי שלה תחת פיקוח בינלאומי, הניעה מהלך מדיני רב משמעות. הרעיון אומץ כמעט באופן מיידי על ידי רוסיה, אשר לא הסתפקה בהצעה זו, אלא הרחיבה אותה לתוכנית להשמדת הנשק הכימי הסורי, שתביא גם להצטרפות סוריה לאמנת הנשק הכימי (CWC), וקראה לסוריה לקבל אותה. סוריה הודיעה זמן קצר לאחר מכן, באמצעות שר החוץ שלה, וואליד מועלם, שנפגש עם שר החוץ הרוסי, לברוב, במוסקבה, כי היא מקבלת את התוכנית. בתגובה הודיע הנשיא אובמה, כי זוהי הצעה שיש לבחון אותה ברצינות ולכן הוא משהה את תכניות התקיפה.

יש שתי דרכים להתבונן בהתפתחות זו. דרך אחת, שזכתה להעדפה בתקשורת הישראלית, היא להניח שזהו תרגיל רוסי-סורי שמטרתו היא להרוויח זמן בהנחה שככל שהתקיפה האמריקאית תידחה, סיכוייה להתבצע בסופו של דבר מתמעטים. עולה, מכך כי סיכויי תכנית זו להתממש נמוכים מאוד. אולם יש בעיה בראייה זו משום שאם יתברר לארצות הברית ולקהילה הבינלאומית, כי מדובר במעשה רמייה, סיכוייו של הנשיא אובמה להשיג תמיכה לתוכניות התקיפה שלו בקונגרס עולים ולכן אין בסיס טוב להנחה שסיכויי התקיפה ירדו בעקבות התרגיל הזה.

דרך ההתבוננות השנייה מתבססת על ההנחה, כי זוהי הצעה רצינית, הנובעת מהבנה של רוסיה ושל סוריה, שבלעדיה הסיכויים שארצות הברית תתקוף – גבוהים ושל תקיפה כזאת תהיינה השלכות מרחיקות לכת. לכאורה, לא הייתה סיבה לשני השחקנים האלה להיות כה מוטרדים מתקיפה אמריקאית, לאחר שהנשיא ומזכיר המדינה עשו מאמצים ניכרים כדי להדגיש את ממדיה המצומצמים של פעולת העונשין המתוכננת. המפתח להבנת הראייה הסורית והרוסית מונח כנראה בראייתם הקונספירטיבית את המדיניות האמריקאית. הם משוכנעים שהיעד המרכזי של ארצות הברית, הוא שינוי המשטר בסוריה, כפי שהיה במקרים של עיראק ולאחר מכן - לוב. רוסיה טרחה להדגיש מתחילת המשבר בסוריה, כי לא תיתן לארצות הברית לחזור על התרגיל שבו החלטה מוגבלת במועצת הביטחון נתנה למערב לגיטימציה לפעולה נרחבת להפלת משטר קד'אפי. רוסיה אף גיבתה את הצהרותיה במעשים ומנעה בהצלחה כל החלטה רלוונטית במועצת הביטחון תוך ניצול הווטו שלה. התקיפה הכימית רבת הנפגעים בפרברי דמשק טרפה את הקלפים, משום שהיא יצרה מצב, שבו יש לגיטימציה לא מבוטלת לפעולה אמריקאית גם ללא החלטה של מועצת הביטחון – פעולה, שבראיית שתי המדינות, היא רק צעד ראשון במהלך צבאי נרחב להפלת המשטר. לשתי המדינות היה לפיכך אינטרס לשלם מחיר גבוה על מנת למנוע פעולה אמריקאית כזו. מה גם שמבחינת בשאר אל-אסד הנשק הכימי הפך לנטל מבחינת השפעתו על שרידות המשטר, אף כי המשמעות היא, שהוא מוותר על נכס אסטרטגי הרתעתי מול ישראל. מבחינתה של רוסיה, זו הזדמנות לחזור ולהיות שחקן מרכזי שכולם צריכים להתחשב בו.

אם השערה זו נכונה, מדובר בניצחון משמעותי לנשיא אובמה. האיום שלו בתקיפה היה מאוד אפקטיבי והשיג יותר ממטרתו המוצהרת. הוא ביקש להרתיע את סוריה משמוש נוסף בנשק הכימי ובכך לחזק את הנורמה של אי שימוש בנשק כימי, ובפועל הוא משיג תהליך לפירוק סוריה מנשקה הכימי, דבר שיחזק גם את הנורמה של אי החזקה בנשק כימי. אבל מעבר לזה, על רקע מלחמת האזרחים בסוריה, המשמעות העיקרית, היא, שאפשר להתחיל בצעדים לנטרול הסכנות של מאגר הנשק הכימי העצום בסוריה, אשר במתארים שונים עלול ליפול לידיים שהם עוד פחות אחראיות מהמשטר הברוטאלי של אסד. גם מבחינת ישראל תהיה זאת הקלה גדולה. יהיה זה גם

תקדים בעל השלכות מרחיקות לכת על איראן ותכניתה הגרעינית, משום שזה יחזק את האמונה בצורך ללחוץ על איראן ולהגיע להישגים דומים. אם, לעומת זאת, יתברר שמדובר בתרגיל, תעמוד שוב למבחן נחישותו של אובמה. ביצוע התקיפה ישמור על אמינותו ויש סיכויים טובים שימנע שימוש נוסף בנשק הכימי. אי ביצוע יפגע באמינותו ויכרסם ביכולתה של ארה"ב להשפיע על השחקנים במזרח התיכון לרבות איראן.

קיימים קשיים לא מבוטלים בדרך להשגת הסכמת כל הצדדים המעורבים על עקרונות ותנאי תוכנית הפיקוח וההשמדה של המערך הכימי הסורי. בנוסף, קיימים קשיים גם בעצם הביצוע של התוכנית בפועל לאחר שיושג ההסכם. ראשית, יש להבטיח שהסורים (ותומכיהם - רוסיה בעיקר) מנהלים משא ומתן אמיתי ופתוח ולא מנסים להרוויח זמן ולמסמס את המטרה הסופית. נראה על פניו שרוסיה, כמדינה אשר העלתה את הפתרון וכנראה אף לחצה על סוריה להסכים לו, תמשיך ותתמוך בקיומו ובהוצאתו אל הפועל, שהרי היא עשויה להפיק מכך רווחים מדיניים ואסטרטגיים. לגבי הקשיים בביצוע התוכנית בפועל ניתן להפיק לקחים מהמצב בעיראק בשנות ה-90, לאחר מלחמת המפרץ הראשונה. על פי החלטות האו"ם פעלו בעיראק משלחות מומחים במטרה לחשוף, לפקח ולהשמיד את המערך הכימי והביולוגי של סדאם חוסיין. שליט עיראק ואנשיו עשו כל מאמץ להפריע לעבודת הפקחים ואף לסכל אותה וגרמו להארכת הפעילות להשמדת הסד"כ לכמה שנים. התנאים השוררים בסוריה כיום הם הרבה יותר מורכבים ובעייתיים מאשר היו בעיראק. בסוריה מתחוללים קרבות בין כוחות אסד לקבוצות שונות של מורדים ועל פניו נראה, כי קשה מאד יהיה לבצע את התוכנית לפיקוח והשמדה של המערך הכימי בתנאים אלה. יתר על כן, קיים סיכון לא מבוטל של זליגת חומרים כימיים ו/או מערכות נשק לארגוני טרור קיצוניים. בנוסף, ידוע, כי לפני המלחמה המערך הכימי-ביולוגי הסורי נכללו אתרים ומרכיבים רבים: מכוני מחקר, אתרי ייצור, אתרי אחסון וכמובן מערכות נשק למיניהן. חלק ניכר מאתרים אלה היה מוכר וידוע למדינות המערב. במהלך המלחמה הנמשכת בסוריה בוצעו תזוזות במערך זה וכיום לא בטוח שכל האתרים ידועים וקיימים. במצב כזה ועל מנת שתוכנית הפיקוח וההשמדה תצא לפועל באופן יעיל, נדרש יהיה שתוף פעולה של הממשל הסורי הקיים.

מבחינה טכנו-מבצעית יש לפחות שתי חלופות עיקריות לטיפול במערך הכימי בסוריה. החלופה הראשונה – ניתן להעביר את רוב הארסנל הכימי למדינה שלישית, כמו רוסיה, שלה ניסיון אדיר בטיפול והשמדה של נשק כימי. חלק ניכר מארסנל החומרים הכימיים של אסד מאוחסן בצורה "בינארית", כלומר שני חומרים שונים שרק בעת ערבובם בחימוש הופכים לחומרי לחימה. חומרי המוצא אינם רעילים ברמה גבוהה ועל כן העברתם פשוטה יחסית ולא נדרשים תנאי בטיחות מיוחדים וגם השמדתם פחות מסוכנת. אולם, עדיין נדרש יהיה לטפל, על אדמת סוריה, במערכות נשק אחודות, שכן אסד חישש כנראה חלק מאמצעי השיגור וכן להשמיד את אתרי הפיתוח, הייצור והאחסון.

החלופה השנייה – דומה בעיקרון לתוכנית הפעולה שבוצעה בעיראק לאחר מלחמת המפרץ הראשונה על ידי משלחות האו"ם. תחילה בעזרת המידע המודיעיני הקיים ושיתוף פעולה מצד הסורים, צריך יהיה בעזרת משקיפים מארגון ה-OPCW (ארגון האמנה הכימית בהאג) למפות, לסמן ולהציב פיקוח אנושי ו/או מצלמות בכל האתרים הרלוונטיים. בשלב השני יהיה צורך לבנות תוכנית השמדה של המערך על אדמת סוריה. גם כאן קיימות כמה אפשרויות שאינן פשוטות מבחינה טכנו-לוגיסטית ובטיחותית, שכן קרוב לוודאי שהדרישות יהיו בהתאם לתקני ה-OPCW שהם מחמירים מאד (בעיראק, בשנות ה-90, טרם הוקם ה-OPCW וטרם הוצבו תנאי הבטיחות המחמירים). החלופה הראשונה נראית עדיפה, מאחר שניתן יהיה לעקוף חלק מהקשיים שתוארו לעיל ולהגיע לנטרול של מלאי הנשק הכימי בזמן קצר יותר.

לסיכום, ניתן לומר שאף כי בפתרון המדיני המתגבש קיימים קשיים לא מבוטלים מבחינת עקרונות ותנאי ההסכם וכן בהוצאתו אל הפועל, נוצרה כאן הזדמנות פז לחיסול אחד ממאגרי הנשק הכימי הגדולים והמסוכנים בעולם, המהווה סיכון גדול לאזור ולישראל בפרט. במקביל יש להניח שתעלה לדיון גם השאלה האם אין טעם שישראל תשקול מחדש את מדיניותה בשאלת אשרור אמנת הנשק הכימי (CWC), עליה היא כבר חתומה.